

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено теоретичні питання самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено зв'язок самоорганізації з поняттями «Я»-концепції. Уточнено поняття «навчально-пізнавальна діяльність студента». Визначено та охарактеризовано сутність самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів. Обґрунтовано важливість забезпечення самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в освітньому процесі.

Ключові слова: студент, самоорганізація, навчально-пізнавальна діяльність, «Я»-концепція, самоактуалізація, самоаналіз, самоосвіта, самоконтроль, саморегуляція.

Постановка проблеми. Ефективність освітнього процесу забезпечується багатьма факторами, визначальним серед яких є здатність студента до самостійного здобуття нових знань на різних етапах професійного становлення. Зважаючи на це, перед викладачем вищої школи постає завдання, яке полягає у формуванні особистості студента – суб'єкта навчальної діяльності, який вміє планувати діяльність, успішно навчатись, аналізувати власні досягнення, коригувати недоліки.

Потенційні можливості студента можна проявити й реалізувати за умови забезпечення раціональної самоорганізації його навчально-пізнавальної діяльності, а, отже, проблема самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів заслуговує на особливу увагу викладачів.

Аналіз актуальних досліджень. Самоорганізацію навчальної діяльності досліджували С. Амірова, В. Арешонков, Г. Гмизіна, О. Ішков, О. Князева, Г. Коган, С. Кульневич, В. Львович, Т. Новаченко, Н. Рибаківа, Я. Устинова, С. Шевелева та інші.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень із проблем самоорганізації в освітньому процесі вищих навчальних закладів дозволяє виокремити декілька основних напрямів: організація самостійної роботи студентів (С. Амірова, А. Беляєва, Н. Коряковцева, Г. Михайленко, П. Підкасистий, І. Шимко); формування раціональної навчальної діяльності (Н. Рибаківа); взаємозв'язок самоорганізації та мотивації навчальної діяльності (Г. Коган); взаємозв'язок самоорганізації та самоконтролю (Я. Устинова); формування культури самоорганізації (Г. Гмизіна); зв'язок компонентів самоорганізації з успішністю (О. Ішков); формування прийомів самоорганізації (В. Львович); формування педагогічної самоорганізації (Т. Новаченко).

Мета статті полягає у висвітленні теоретичних питань самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності, з'ясуванні сутності поняття «самоорганізація навчально-пізнавальної діяльності студентів».

Методи дослідження. Аналіз та узагальнення психологічної, педагогічної, науково-методичної літератури.

Виклад основного матеріалу. Термін «самоорганізація» вперше розглядається у 1940-х роках у межах класичної кібернетики, зокрема у працях У. Ешбі [13].

В. Пушкін зазначав: «Самоорганізація, будучи кібернетичною категорією, не обмежується технічним рівнем, особливий інтерес являє розгляд особливостей самоорганізуючих систем у живій природі і в суспільстві. Самоорганізація – це саме той механізм, що лежить в основі еволюції біологічних систем і визначає низку важливих закономірностей розвитку економічних і соціальних систем» [14, 24].

Поняття «самоорганізація» розкривається в синергетиці, міждисциплінарному напрямі наукових досліджень, що ставить своєю головною задачею пізнання загальних закономірностей та принципів, на яких базуються процеси самоорганізації в системах різної природи: фізичних, хімічних, біологічних, технічних, економічних, соціальних тощо [19, 511].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [2, 1290] самоорганізація визначається як:

1. Самостійна організація своєї роботи, поведінки.
2. Процес, у перебігу якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організація складної динамічної системи.
3. Упорядкування яких-небудь елементів, обумовлене внутрішніми причинами, без зовнішнього впливу.

Поняття «самоорганізація» як здатність особистості самостійно й усвідомлено організовувати свою діяльність було сформульовано в 70-80-х рр. ХХ ст.

Вивчення наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що самоорганізація тісно пов'язана з психологічними особливостями особистості, що акумулюються в такому понятті, як «Я»-концепція, яку розглядаємо як усталену систему знань, уявлень і переживань особистості, у яких відображається її відчуття власної унікальності та емоційно-оціночне ставлення до всього того, що вона включає у своє духовне «Я», психічне «Я», соціальне «Я» і фізичне «Я» [4, 1018].

Як стверджує О. Демченко, «Я»-концепція базується на самосвідомості, тобто усвідомленні людиною власних дій, почуттів, думок, мотивів, поведінки, інтересів, свого становища в суспільстві. Самосвідомість має такі форми вияву, які пов'язані з усіма сторонами її психічної діяльності, продуктом якої є образ «Я», сформованість якого залежить від настанов особистості на створення передумов для виходу особистості на рівень самоорганізації [3].

Оскільки становлення «Я»-концепції виникає в процесі взаємодії з іншими людьми, особистість усвідомлює, коригує власні дії, тобто відбувається процес самоорганізації особистості.

У світлі вищесказаного, самоорганізація взаємопов'язана з іншими поняттями «Я»-концепції: самоактуалізація, самоаналіз, самовиховання, самоосвіта, самоконтроль, саморегуляція, самооцінка, самопізнання, самореалізація тощо.

Очевидним є зв'язок самоорганізації із самоактуалізацією, прагненням людини виявляти й розвивати свої особистісні можливості. У процесі самоактуалізації відбувається сприйняття реальності особистістю, посилюється спонтанність її поведінки, стає об'єктивною система оцінок [10, 188]. Слід зазначити, що в процесі самоорганізації відбувається якісна стрибкоподібна зміна стану системи. З огляду на це, дослідники пов'язують самоорганізацію з цілеспрямованістю.

Одним з елементів «Я»-концепції є «саморегуляція». Психічна саморегуляція як один із рівнів регуляції активності живих систем відбиває специфіку психічних засобів відображення й моделювання дійсності, що реалізують її, зокрема рефлексію суб'єкта [10, 195].

Згідно з позицією О. Логвінової, саморегуляція є невід'ємною частиною вміння самоорганізації особистості, яка відповідає за стабільність і цілісність системи, оскільки саморегуляція – це «складна система психічних процесів, індивідуальних для кожної людини, яка характеризується усвідомленістю, цілеспрямованістю, довільною активністю», яка має таку структуру: мета, модель, програма дій, контроль та оцінка результату [8].

Коригувати власні дії особистість здатна під час самоаналізу: індивід аналізує власні судження, переживання, потреби та вчинки. Самооцінка виступає важливим регулятором поведінки особистості, оскільки відбувається оцінка особистістю самої себе, власних можливостей, якостей та місця серед інших людей [10, 193]. Поняттям «самоконтроль» визначаються особливі дії, предметом яких є власні стани та властивості людини як суб'єкта діяльності, спілкування й самосвідомості. Центральною ланкою самоконтролю є управління змістом власної свідомості, тим, що суб'єкт вважає частиною свого «Я» [10, 189].

Отже, здатність особистості до саморегуляції, самоаналізу, самоконтролю безпосередньо впливає на рівень розвитку вміння самоорганізації навчальної діяльності.

О. Штепа позиціонує самоменеджмент як технологію оптимального самоорганізування особистості для досягнення значущої для неї мети та вважає психологічну компетентність людини в самоорганізуванні виявом здатності до самоменеджменту [20].

Для нашого дослідження цінною є думка О. Ішкова, який зазначає, що в процесі самоорганізації беруть участь вольові зусилля, спрямовані на мобілізацію власних сил і концентрацію активності суб'єкта в заданому напрямі [6]. Самоорганізація пов'язана із самовизначенням, оскільки воно розглядається як заснований на вільному волевиявленні вибір людиною

власного життєвого шляху, свого місця в суспільстві, способу життя та видів діяльності [10].

Самостійність як одна з вольових властивостей особистості виявляється в здатності систематизувати, планувати, регулювати й активно здійснювати свою діяльність без постійного керування та практичної допомоги ззовні і досягається шляхом готовності пам'яті як основи здобутих знань, навичок та вмінь діяти в конкретних ситуаціях [12, 126].

У контексті навчання самоорганізація безпосередньо пов'язана з самоосвітою – формою організації освітньої діяльності того, хто навчається, – цілеспрямованою освітньою діяльністю, керованою самою особистістю без участі педагога. Самоосвіта включає самовиховання як діяльність людини, спрямовану на зміну своєї особистості відповідно до поставлених цілей, сформованих ідеалів та переконань; самонавчання – цілеспрямовану навчальну діяльність, керовану самою особистістю без участі педагога; саморозвиток – самостійний розвиток тими, хто навчається, свого життєвого досвіду в аспекті розвитку [10, 189].

А. Алексюк зазначає, що «самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями й навичками бачити зміст та мету роботи, організувати власну самоосвіту, уміння по-новому підходити до вирішуваних питань, пізнавальну й розумову активність і самостійність, здатність до творчості» [1, 434].

Поділяючи точку зору В. Петровського, вважаємо, що діяльність являє собою єдність цілеспрямованої та цілепокладаючої активності людини, яка реалізує та розвиває систему його ставлень до світу [11, 57].

Оскільки навчальна діяльність є цілеспрямованою й упорядкованою сукупністю дій, прийомів і операцій, що забезпечують мотиваційне й активне залучення суб'єктів діяльності до процесу навчання, така діяльність вимагає від викладача та студента бачити в ній мету, мотиви, зміст, способи дій, регулювання і контроль за її результатами [4, 535]. Одним з основних видів діяльності людини, спрямованої на засвоєння теоретичних знань у процесі вирішення навчальних задач, є навчальна діяльність. На думку В. Давидова, у студентські роки навчальна діяльність набуває власне дослідницький характер і може бути названа навчально-пізнавальною діяльністю [16, 480]. Г. Коган визначає навчальну діяльність студента як процес усвідомленої, цілепокладаючої, самокерованої діяльності з вирішення навчально-пізнавальних завдань, який містить оволодіння необхідними для цього знаннями й уміннями, способами дії [7].

Навчальна діяльність має зовнішню структуру, що передбачає такі основні компоненти: мотивацію; навчальні задачі в певних ситуаціях у різних формах завдань; навчальні дії; контроль, що переходить у самоконтроль; оцінку, що переходить у самооцінку [5, 196].

Підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що навчально-пізнавальна діяльність студентів є процесом усвідомленого засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками, який має дослідницький характер, певні ознаки та структуру, суб'єктом якого виступає студент. Аналіз наукових праць (О. Ішков, Г. Коган, Я. Устинова) дає підстави стверджувати, що формуванню у студентів вміння самостійно набувати знання та застосовувати їх на практиці сприяє високий рівень самоорганізації навчальної діяльності.

У процесі дослідження з'ясовано, що у психолого-педагогічних дослідженнях до визначення поняття «самоорганізація» існують різні підходи, отже, поняття «самоорганізація навчальної діяльності» має відповідні тлумачення, які наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «самоорганізація»

Визначення	Автор
Самоорганізація навчальної діяльності – комплекс умінь суб'єкта навчальної діяльності самостійно ставити цілі, планувати, організовувати, контролювати, оцінювати, аналізувати й коригувати процес навчання	Г. Коган [7]
Самоорганізація – процес, упродовж якого утворюється вміння самостійно організовувати навчальну діяльність, уникаючи будь-чиєї допомоги	В. Львович [9]
Самоорганізація навчальної діяльності – процес упорядкованої, усвідомленої діяльності, спонукуваної та спрямованої цілями й цінностями професійно значимої навчальної роботи, яка здійснюється системою вольових та інтелектуальних дій, адекватних ціннісним орієнтаціям студентів	М. Реунова [15]
Самоорганізація у процесі навчання – інтегративна здатність суб'єкта процесу навчання, втілена в усвідомлюваних особливостях волі, мотивах навчання, у стилі навчальної діяльності, які він набуває у процесі цієї діяльності, організованої та керованої педагогом	Н. Рібакова [17]
Самоорганізація навчальної діяльності – діяльність студента, спонукувана та спрямована цілями самоуправління та самовдосконалення своєї навчальної роботи, здійснювана системою інтелектуальних дій, спрямованих на вирішення задач самостійної раціональної організації та здійснення своєї навчальної праці	Я. Устинова [18]

Аналізуючи вищенаведені визначення, робимо висновок, що самоорганізація навчальної діяльності має свідомий характер. У процесі самоорганізації відбувається організація та цілеспрямована зміна особистості студента як суб'єкта процесу навчання.

З урахуванням різних точок зору науковців щодо визначення поняття «самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності» *самоорганізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів* розглядаємо як свідому діяльність студентів, пов'язану з вміннями організувати себе в процесі навчання, яка проявляється в цілеспрямованості, активності, усвідомленій мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності, швидкості прийняття рішень та відповідальності за них, критичності оцінки результатів власних дій,

почутті обов'язку. У процесі самоорганізації утворюються вміння та особистісні якості, що забезпечують ефективність навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Слід підкреслити, що навчально-пізнавальна діяльність студента базується на позитивній мотивації, особистісних якостях студента як суб'єкта навчання і спрямована на формування студента як особистості, яка володіє вмінням самоорганізації власної діяльності.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Самоорганізація навчально-пізнавальної діяльності студентів сприяє вдосконаленню процесу навчання і впорядкуванню навчальних дій студентів. Ефективність навчальної діяльності залежить від власних настанов та зусиль студента, якого слід навчити самостійно організовувати свою навчально-пізнавальну діяльність, що сприятиме її активізації, оптимізації та вдосконалюванню.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, щоб установити й охарактеризувати компоненти самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, дослідити ефективність технології забезпечення самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підруч. для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). – К. : Ірпінськ : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Демченко О. Науковий тезаурус базових понять самоорганізації вчителя у професійній діяльності / О. Демченко // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – Вип. 3. – С. 225-234
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебник для вузов / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 2003. – 384 с.
6. Ишков А. Д. Связь компонентов самоорганизации и личностных качеств студентов с успешностью в учебной деятельности : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А. Д. Ишков. – М., 2004. – 202 с.
7. Коган Г. В. Формирование мотивации и самоорганизации учебной деятельности студентов при изучении курса педагогики : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. В. Коган. – Мурманск, 2004. – 146 с.
8. Логвинова О. Н. Развитие умения самоорганизации учебной деятельности в технологическом образовании школьников : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. Н. Логвинова. – М., 2014. – 225 с.
9. Львович В. А. Формирование приемов самоорганизации учебной деятельности учащихся старших классов : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. А. Львович. – М., 2000. – 186 с.
10. Новиков А. М. Педагогіка : словарь системы основных понятий / А. М. Новиков. – М. : Издательский центр ИЭТ, 2013. – 268 с.

11. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В. А. Петровский. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.
12. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. – М. : Высшая школа, 1984. – 174 с.
13. Принципы самоорганизации / [ред. А.Я. Лернер]. – М. : Мир, 1966. – 622 с.
14. Пушкин В. Г. Кибернетические принципы самоорганизации : Спецкурс по философским проблемам кибернетики / В. Г. Пушкин. – Л., 1974. – 182 с.
15. Реунова М. А. Педагогическая технология «тайм-менеджмент» как средство самоорганизации учебной деятельности студента университета : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / М. А. Реунова. – Оренбург, 2013. – 25 с.
16. Российская педагогическая энциклопедия / ред. В. В. Давыдов. – Москва : Большая Российская энциклопедия, 1993. – 608 с.
17. Рыбакова Н. Н. Педагогическое управление развитием самоорганизации подростков в процессе обучения : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Наталья Николаевна Рыбакова. – Омск, 2004. – 205 с.
18. Устинова Я. О. Формирование умений самоорганизации и самоконтроля учебной деятельности у студентов вузов : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Я. О. Устинова. – Челябинск, 2000. – 191 с.
19. Философский словарь / [ред. И. Т. Фролов]. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
20. Штепа О. Самоменеджмент: процесуальна та диспозиційна характеристика / О. Штепа // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 4. – С. 224–235.

РЕЗЮМЕ

Гук И. П. Теоретические аспекты самоорганизации учебно-познавательной деятельности студентов.

В статье освещены теоретические аспекты самоорганизации учебно-познавательной деятельности студентов. На основе анализа психолого-педагогической литературы установлена связь самоорганизации с понятиями «Я»-концепции. Уточнено понятие «учебно-познавательная деятельность студента». Определена и охарактеризована сущность самоорганизации учебно-познавательной деятельности студентов. Обоснована важность обеспечения самоорганизации учебно-познавательной деятельности студентов в образовательном процессе.

Ключевые слова: студент, самоорганизация, учебно-познавательная деятельность, «Я»-концепция, самоактуализация, самоанализ, самообразование, самоконтроль, саморегуляция.

SUMMARY

Huk I. Theoretical Aspects of Self-organization of Students' Learning and Cognitive Activity.

The effectiveness of the educational process is provided by a number of factors. One of the most important is the ability of a student to get new knowledge independently at different stages of professional development. The problem of self-organization of learning and cognitive activity of students deserves special attention of teachers.

Analysis of psychological and pedagogical research on self-organization in education allows to distinguish several main areas: organization of independent work of students; forming rational learning activity; the relationship of self-organization of learning and motivation activities; the relationship of self-organization and self-control; creating a culture of self-organization.

The article deals with the theoretical aspects of self-organization of learning and cognitive activity of students. Self-organization is linked to other concepts of "I"-Concept: self-actualization, self-analysis, self-education, self-control, self-regulation, self-assessment, self-knowledge and others.

We note that student's learning and cognitive activity is based on positive motivation, personal qualities of the student as a subject of study, and is aimed at teaching the student as a person who possesses the ability of self-organizing their own activities.

Based on the analysis we can conclude "self-organization of learning and cognitive activity of students" is conscious activity of students associated with the ability to organize themselves in the learning process, which manifests itself in focus, activity, conscious motivation, planning its activities, independence, speed decision making and responsibility for them, critical assessment of the results of their actions, a sense of duty. In the process of self-organization skills and personal qualities that ensure the effectiveness of teaching and learning of students are formed.

Self-organization of learning and cognitive activity of students contributes to the improvement of the learning process and organizes educational activities of students. The effectiveness of educational activity depends on student's own efforts and attitudes.

Prospects for further research are to establish and characterize components of self-organization of learning and cognitive activity of students; to study the technology of ensuring the effectiveness of self-organization of learning and cognitive activity of students in higher education.

Key words: *student, self-organization. learning and cognitive activity, "I"-Concept, self-actualization, self-analysis, self-education, self-control, self-regulation.*